

JIZZAX FLORASINING KAMYOB ENDEMIK TURLARI (*TULIPA MICHELIANA*, *T. LEHMANNIANA*)

Soliyeva Gulnoza Daniyarovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Abdumajidova Zarnigor Oybek qizi

Biologiya o'qitish metodikasi kafedrasi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Janubiy Qizilqumning qoldiq tog'larida tarqalgan *Tulipa* turkumining turlari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Endemik turlar, *Tulipa micheliana*, *Tulipa lehmanniana*, antropogen ta'sir, Qizil kitob.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о видах рода *Тулипа*, распространенных в остаточных горах Южных Кызылкумов.

Ключевые слова: эндемик, вид, *Tulipa micheliana*, *Tulipa lehmanniana*, антропоген, воздействия, Красная книга.

Annototion: This article provides information about the species of the *Tulipa* genus distributed in the remnant mountains of Southern Kyzylkum.

Key words: Endemic species, *Tulipa micheliana*, *Tulipa lehmanniana*, anthropogenic impact, Red Book.

Endemizm bu taksonlarning tabiiy tarqalishi biologik va geografik omillar bilan chegaralanganligini va ular faqat ma'lum bir hududda tarqalishini bildiradi [Anderson, 1994]. Maydoni kichik bo'lgan ba'zi hududlarda endemik turlarning ko'pligi biologik xilma-xillik nuqtalarining asosiy xususiyatlaridan biridir [Uilyams va Pearson, 1997]. Endemik turlar tarqalgan hududlar tabiiy geografik izolyatsiya va iqlim xususiyatlari tufayli mintaqaning qolgan qismidan edafik omillar tufayli yuzaga kelgan sharoitlar tufayli endemik nasllarni saqlab qoladi [Särkinen va boshqalar, 2012]. Tabiatda sodir bo'layotgan iqlim o'zgarishlari endemik turlar doirasini toraytirdi va antropogen ta'sir kuchayishi endemik taksonlarning yo'q bo'lib ketishiga olib keldi. [Tomas va boshq., 2004]. Natijada, endemik taksonlar doirasi torayib, tabiatdan yuzlab noyob turlarning yo'qolib ketish darajasi har yili ortib bormoqda [Cunningham & Cunningham, 1997]. Keng biogeografik hududlar florasini o'rganish floristik komplekslar va endemizm markazlarining shakllanishini belgilovchi omillarni tushunishga yordam beradi [Sennikov va boshq., 2021].

Mixel lolasi (dilband lola) - *Tulipa micheliana* T.M. Hoog A. Batashov. 15.04.2012. Pistali-tau tog'lari. Jizzax viloyati Farish pH; Uchqulach qoldig'i, Uchqulachning g'arbida. 2012 yil Batashov A.; Pistalitov tizmasining sharqiy qismi. Batashov A.; Baliqlitov qoldig'ining sharqiy qismi. 2012 yil Batashov A

Mazkur tur 1902-yil fanga kiritilgan bo'lib tabiatda juda kam tarqalgan turlardan biridir.

Maqomi 3. G'arbiy Pomir-Oloyga xos kamyob tur.

Qisqacha tavsifi. Lampochka tuxumsimon, qalinligi 2-3 sm; tunika koriysimon, qora-jigarrang, ko'pincha cho'zilgan, ichki yuzasi tukli, tepada va tagida zichroq; poyasi 15-40 sm uzunlikda, poyaning yuqori qismi va poyasi tukli; barglar 4 yoki 5, deflekslangan, ko'proq yoki kamroq tarqoq, yaltiroq, binafsha rang ko'pincha kesilgan chiziqlar yoki chiziqlarsiz, ko'proq yoki kamroq tukli, kipriksimon, to'lqinsimon, poya bo'ylab asta-sekin kichrayib boradi.

Tarqalishi. Nurota tog'lari, Pistalitog', Molguzar, Zarafshon, Ko'hitang, Hisor tizmalarida tarqalgan (Jizzax, Navoiy, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari). Tojikiston va Turkmanistonda ham tarqalgan.

O'sish sharoiti. Tog'oldi tekisliklari va adirlardagi toshli va soz tuproqli yonbag'irlarda o'sadi.

Soni. Kam, yakka holda va kichik tuplar holida uchraydi. Nurota tizmasining tog'oldi tekisliklarida bir gektar maydonda tuplar soni bir nechadan 100–200 donagacha etadi. Shuningdek, Nurota tizmasidagi Ustuksoyning yuqori qismida (1600 m) ham o'sish joyi ma'lum.

Lola — loladoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'simliklar turkumi, manzarali ekma gul. Yer yuzida uning 1400 ga yaqin, jumladan, Yevrosiyoda 100 dan ortiq, O'rta Osiyoda 64 turi tarqalgan. Lolalar piyozli bahori o'simlik hisoblanadi, gulchilikda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Tulipa micheliana T.M. Hoog

Ko'payishi. Urug'idan va piyozidan ko'payadi.

O'simlik soni va arealining o'zgarish sabablari. Chorva mollari boqilishi va o'simlik gulining terib olinishi sababli kamaymoqda.

Leman lolasi (Jovqosin lola) - *Tulipa lehmanniana* Mercklin ex Bunge. Janubiy Qizilqum. Bash-agytma qoldiqlari. 05.10.1936 G. Tolbina; SW Qizilqum. yaxshi. buloq Buri-buloq (Bash-Ayakagytma oralig'i) 03.29-04.03.1963 A. Pyataeva; Pistali-tau tog'larining g'arbidagi Qizilqum cho'li. Ruxsat etilgan qumlar. 08.09.1934 yil. Bochantsev; Janubiy

Qizilqum. Bash-agytma G. Tolbang qoldiqlari; Janubiy Qizilqum. yaxshi. A. Li qoldiqlaridagi Toshquduq qudug'i; Janubiy Qizilqum, taxminan Uch-tepa on taloka I.Momotov.

Maqomi 3. O'zbekiston dagi kamyob tur.

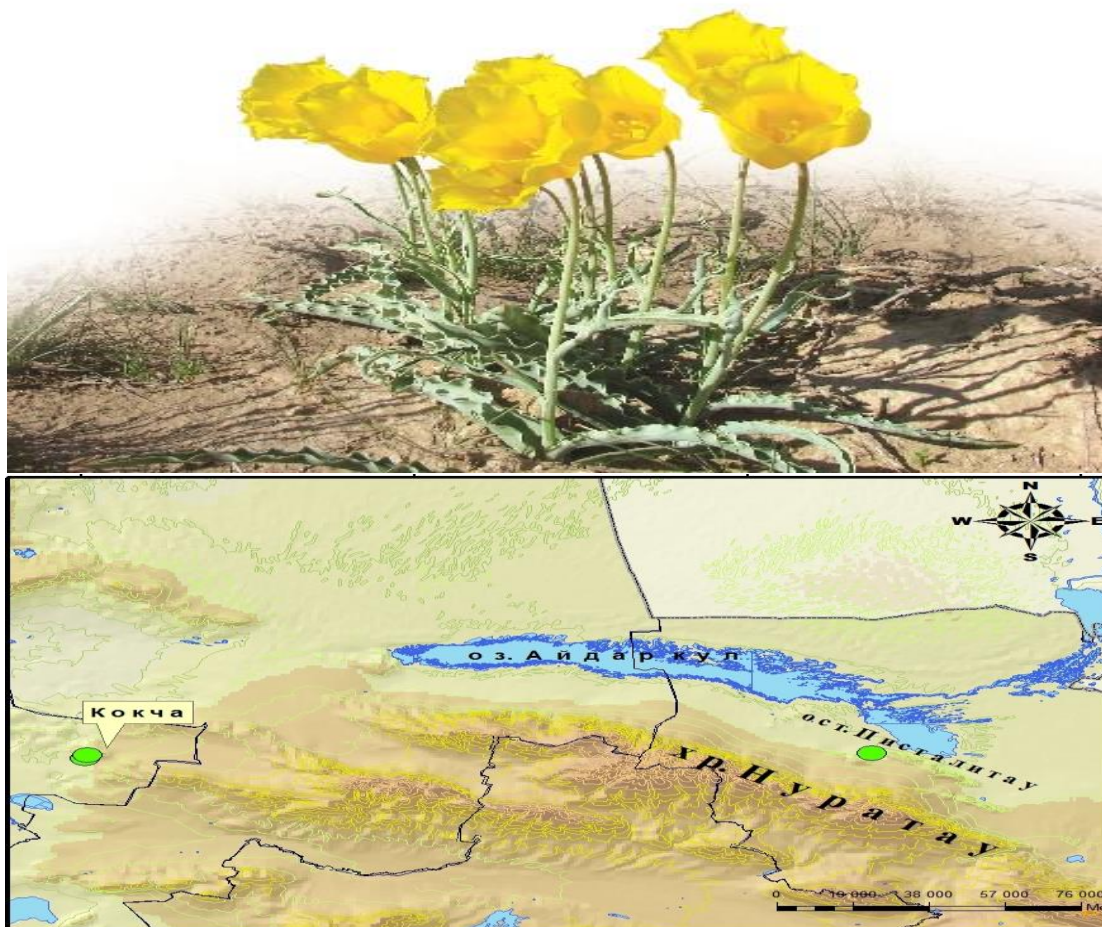
Qisqacha tavsifi. Tavsif:—Pichka tuxumsimon, qalinligi 2–4 sm; Tunik tuproq yuzasiga cho'zilgan, juda qattiq, quyuqlashgan, korioz, tolali, bo'linish, deyarli shkalaga o'xshash, qoradan to'q ranggacha, ichki tomondan jingalak junli tuklar bilan zich qoplangan; poyasi (10–)20–40 sm uzun, ustki qismi er osti qismidan deyarli teng yoki bir oz uzunroq.

Tarqalishi. Jizzax, Buxoro, Navoiy viloyatlari: Nurota tog'larining tog'oldi tekisliklari; Qizilqumda: Konimex cho'lida, Quljuqtog', Bukantog', Oqtog', Tomdi va Darvoza qoldiq tog'larida, Janubi-shariy Qizilqumda tarqalgan.

O'sish sharoiti. qumli cho'llarda, qoldiq tog'larda, qumli, tosh-shag'alli yonbag'irlarda, ola jinlari er yuzasiga chiqib qolgan joylarda o'sadi.

Soni.2014 yilda Qizilqum hududida qayd etilgan 8 ta senotik populyatsiyasida 4000 tup atrofida borligi aniqlangan.

Ko'payishi.Urug'idan va piyozidan ko'payadi.

2-rasm. *Tulipa lehmanniana* Mercklin turning tadqiqot hududida tarqalish xaritasi

Dala tadqiqotlarining yakuniy natijalari va mavjud adabiyotlar tahlili asosida tadqiqot hududida 2 ta tur aniqlandi (*Tulipa micheliana* T.M. Hoog., *T. lehmaniana* Merckl.)

Ushbu hududda chorva mollaridan keng foydalanish hisobiga individlar soni kamayib ketmoqda. Turni muhofaza qilish uchun mahalliy aholi chorva mollarini populyatsiyalar uchraydigan hududga ta'sirini kamaytirish lozim. Turlarni Xalqaro Qizil kitob mezonlari asosida baholash O'zbekiston uchun endemik bo'lgan *Tulipa* turkumi turlari muhofazasidagi navbatdagi bir qadam hisoblanadi. Mazkur takson O'zbekiston Qizil Kitobining 1 maqomiga yani yo'qolib ketish arafasida turgan, yo'qolib ketish xavfi ostida qolgan, saqlab qolinishi uchun maxsus muhofazani talab etadigan turlar qatoriga kiritilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Батошов А.Р. Новые данные по экологии и распространению *Ferula helenae* Rakhmankulov et Melibaev редкого эндемика Принуратинских останцовых гор. // Вестник НУУз. – Ташкент: НУУз, 2012. – № 4. – С. 135-137.

2. Батошов А.Р., Бешко Н.Ю. Особенности флоры и растительности принуратинских останцовых хребтов (Южные Кызылкумы) Аридные экосистемы, 2013, том 19, №3 (56), с. 73-78

3. Батошов А.Р. *Liliaceae* во флоре Принуратинских останцовых гор // Вестник Каракалпакского отделения АНРУз. – Нукус: Илим, 2012. - № 3. – С. 20-23.

4. Закиров П.К. Ботаническая география низкогорий Кызылкума и хребта Нуратау. – Ташкент: Фан, 1971. – 203 с.

5. Beshko N.Yu., Tojibaev K.Sh., Batoshov A.R. Tulips of the Nuratau mountains and South-eastern Kyzylkum (Uzbekistan). // Stapfia. – Linz: Landes Museum. 2013. № 99. – P.198-204

6. Tojibaev K. & Beshko N. Reassessment of diversity and analysis of distribution in *Tulipa* (*Liliaceae*) in Uzbekistan // Nordic Journal of Botany, Nordic Society Oikos, 2015. 33: – P. 324-334.